

Milan Šćekić

STANJE NA CRNOGORSKO-ALBANSKOJ GRANICI UOČI PRVOG SVJETSKOG RATA (1913-1914)

Iz Balkanskih ratova (1912-1913) Crna Gora je izašla teritorijno uvećana za oko 5000 kvadratnih kilometara. Nekad najzaostaliji djelovi Osmanskog carstva, poput Metohije i Novopazarskog sandžaka sa varošima Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Plav, Gusinje, Rožaje, Pljevlja, Peć i Đakovica postali su sastavni dio crnogorske države. Uspostavljanje crnogorskih organa vlasti u novooslobođenim krajevima izvršeno je ubrzo po njihovom osvajanju.¹ Istina, ne bez otpora dijela muhamedanskog življa i nemalih zloupotreba onih koji su na tom prostoru reprezentovali crnogorsku državnu vlast. Na Cetinju su bili svjesni da uspostavljanje stabilne vlasti u novooslobođenim krajevima neće biti ni malo jednostavan zadatak. Kralj Nikola je za *Najes Viner Taglbat* izjavio krajem aprila 1913. godine (stari kalendar), da njega i njegovu „vladu očekuju veliki kulturni zadatci” u novooslobođenim krajevima. „Mi moramo u dosada rđavo upravljenim mestima zavoditi red i krčiti put civilizaciji tamo gde je nikada nije bilo.”² No, ispostavilo se, da je to bio mnogo komplikovaniji civilizacijski poduhvat, nego što su možda na Cetinju i pretpostavljali.

Iako su zaraćene strane prekinule ratne sukobe, miris baruta i dalje se osjećao na Balkanu. U novooslobođenim krajevima naseljenim albanskim življem koji su pripali Crnoj Gori nakon Balkanskih ratova puška nikako nije prestajala da se oglašava. Ustvari, u tim krajevima puške su tek trebale da progovore. Komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga, brigadir Radomir Vešović, izvijestio je nadležne na Cetinju 14. avgusta 1913. godine da je doznao kako je preko Drača unešena i po Albaniji rasturena izvjesna količina kratkih italijanskih brzometnih pušaka.³ Da li je iz tih pušaka pucano na trojicu crnogorskih državljana 8.

¹ Dr Branko Babić, *Politika Crne Gore u novooslobođenim krajevima 1912-1914*, Cetinje – Podgorica, 1984; Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913. godine*, Podgorica, 2003; Dr Đorđe Borozan, *Velika Albanija: porijeklo – ideje – praksa*, Beograd, 1995, 58-60; Dr Novica Rakočević, *Crna Gora i Austro-Ugarska 1903-1914*, Titograd, 1983, 141-152; Džon D. Tredvej, *Soko i Orao: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica, 2005, 181-193; Novica Rakočević, *Crnogorsko-albanski odnosi 1878-1914*, Zbornik radova: *Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka*, Beograd, 1990, 154-158; Dr Đorđe Borozan, *Sjeverna Albanija i i Albanci u političkim planovima kralja Nikole*, Zbornik radova: *Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme*, Podgorica, 1998, tom 1, 319-323.

² *Politika*, br. 3387, 29. april 1913, 2.

septembra 1913. godine u popodnevnom časovima (dva i po sata poslije podne) na Ržaničkom mostu, iz raspoložive građe nijesmo uspjeli saznati. Ali zato jesmo da su se na meti napada našli čak šestoga razreda Gimnazije, Vule Rašović koji je išao iz Podgorice u Tuzi, u posjetu svome ocu, sa žandarmom Oblasne uprave u Tuzima Radosavom M. Popovićem i vojnikom Ilijom Rašovićem. Pomenuti trojac je bio iznenada napadnut iz zasjede od strane nekolicine Albanaca. Žandarm Popović koji je sjedio kraj kočijaša, opazio je Albance i skočio s kola. No, ako se ponadao da će im umaći ili eventualno iza nekog zaklona otvoriti vatru na njih, grdno se prevario, jer su ga ubili plotunskom paljbom koju su otvorili, a studenta Rašovića i vojnika Rašovića teško ranili, dok su se „kočijaš kao i građanin tuški muhamedanac Šaćir Šabanadžović i žena Milica Čagorović spasli [...] bjegstvom nepovrijeđeni“. Razlog pucanja bio je taj, što su Albanci doznali da će tih dana doći međunarodna komisija koja bi izvršila razgraničenje između Crne Gore i Albanije, pa im je namjera bila da njihov rad osujeti. Upravitelj u Tuzima, Dušan Đurašković, doznao je da su izvršioci ovoga zločina bili Ljuc Niša Hot, bratanić starog znanca crnogorskih vlasti Ded Đon Ljulje, Đon Leka Gruda i Zef Prelja Gruda. Za očekivati je bilo da će Arbanasi ponovo vršiti napade na crnogorske državljane, jer su zaposjeli sve visove od Cijevne pa do Humskog blata.⁴

Nerede je trebalo očekivati i u plavsko-gusinjskom kraju, gdje je tih dana vladala neka atmosfera nalik zatišju pred buru. Komandant Plavsko-gusinjskog vojnog okruga, brigadir Mašan Božović, pisao je 9. septembra 1913. godine resornom ministru da se sa Arbanasima katoličke vjeroispovjesti drži „vrlo lijepo“, dok se sa muhamedancima preko vododjelnice i ne gleda. Što se tiče katolika, Božović navodi da oni sa svojih planina svakodnevno dolaze u Gusinje, koje im je najbliži pazar i naravno pokoravaju se svim crnogorskim zakonima i običajima. Da li će tako biti i ubuduće komandant Plavsko-gusinjskog vojnog okruga u tom trenutku nije znao reći, osim što je primijetio da se među njima proturaju glasovi kako će pripasti autonomnoj Albaniji. Stoga im je govorio da te glasine ne slušaju, jer su neosnovane, te da im je i ljepše i bolje živjeti mirno. Izgleda da i pored tih glasina brigadir Božović nije želio da iritira Albance-katolike, pa među njima čak

3 Državni arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Ministarstvo inostranih djela (u daljem tekstu MID), 1913, fascikla (u daljem tekstu – f) 211, 1176, brigadir R. Vešović, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga – Ministarstvu unutrašnjih djela, 1. (14) avgust.

4 DACG, MID 1913, f-211/a, 1321/3, D. Đurašković, upravitelj u Tuzima – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 27. avgust/9. septembar. „Izvršivši ovaj mučki napad zlikovci su sa ubijenog žandarma Popovića oduzeli pušku, kapu sa grbom i revolver, u kom je bilo pet metaka koje su još nezadovoljni izvršenim načinom ubistva u njega mrtvoga sasuli, pa onda ponijevši oduzeto sve sa sobom omakli k' Rogamskoj Glavicom Gore k' Dečiću. [...] Po dobivenom izvještaju o ubistvu naših vojnika na svim zauzetim visovima“ Arbanasi su „vršili šenlučnu paljbu, kao znak veselja za učinjeno djelo nad Crnogorcima. Na dogled naših vojnika Arbanasi i danas stoje na istim pozicijama nalažući ognjeve, šenlučeći i veseleći se. Ovi postupci u tolikoj su mjeri povećali razdraženost naših da sam primoran izjaviti Vam da sa sebe skidam svaku odgovornost za sve eventualne posledice koje bi odavud nastupale“, upozoravao je oblasni upravitelj Đurašković. (Isto); „Divlji Arnauti“ su 31. avgusta 1913. godine „na grozan način [...] ubili na putu iz Đakovice za Gornjo-Župsku opštinu“ Ivana J. Kojovića, Crnogorca u srpskoj službi, djelovođu „opštine Đonijske i Gornjo-Župske (Đakovačka nahija)“. Arnauti su ga sjekirom „ubili, oči mu izvadili, uši odsjekli i lice onakazili i takvog u jednoj velikoj vreći uvili i sašili, a o grlu objesili vreću kamena i bacili ga u rijeku Drim“. (DACG, MID 1913, f-211/a, 1408, J. Đ. Kojović iz sela Releze (Lješańska nahija) – Ministarstvu inostranih djela, 9. (22) septembar.)

nije držao nikakve straže osim žandarskih postaja u Vrmoši i Godilji. Zbog nepristupačnog geografskog terena posade je bilo nemoguće držati i u krajevima nastanjenim Albancima-muhamedancima, pa su svakodnevno patrole slate da kontrolišu stanje duž ovog dijela crnogorsko-albanske granice. Ali ne samo patrole, već i ljudi od povjerenja crnogorskih vlasti, koji su pomno pratili svaki pokret u tim krajevima. Brigadir Božović je tako doznao da se u Krasnićima sakupio poveći broj Albanaca, ali po njegovim saznanjima, među njima je vladala nesloga. Naime, govorilo se o tome da se prilikom razgraničenja Albanci moraju pobuniti, kako bi na taj način pokazali da žele da pripadnu Albaniji.⁵ Kako bi sa sebe skinula svaku odgovornost, crnogorska vlada je upoznala predstavnike velikih sila da Albanci spremaju neredu duž granice s isključivom namjerom da otežaju rad međunarodne komisije na trasiranju granica dvije države.⁶

I dok se u Plavsko-gusinjskom kraju očekivao dan kada će se oglasiti albanske puške, gotovo u isto vrijeme (10. septembra 1913. godine), na sasvim drugom dijelu crnogorsko-albanske granice desio jedan nemio događaj. Naime, admiral Bernej je javio engleskom poslaniku na Cetinju da su Crnogorci sa obližnjih vrhova kod sela Ckla na Skadarskom jezeru iz pušaka pucali na jednu londru u kojoj su se iz Skadra vraćali svojim kućama u Ckla desetak nenaoružanih muslimana, od kojih su trojica smrtno stradala, a trojica bila ranjena. Admiral Bernej je tražio zbog toga od crnogorskih vlasti da se preduzmu mjere da se slični napadi ponovo ne dese, ali i da se krivci pronađu i kazne. Da se hitno preduzme stroga istraga zbog ovog slučaja i da se krivci kazne tražio je i ministar inostranih djela Petar Plamenac od svog kolege zaduženog za resor unutrašnjih djela, Labuda Gojnića.⁷ No, plemenski kapetan iz Krajine Krsto Pekić negirao je da su Crnogorci stajali iza ovog napada. On je tražio od napadnutih da kažu admiralu Berneju poimenično ko su njihove ubice, pa će crnogorski sudovi osumnjičene procesuirati i krivce kazniti, ako se ispostavi da su to učinili Crnogorci.⁸ Nadležni Sud je tražio da napadnuti odmah saopšte ko je na njih pucao, jer između stradalih i ubica nije bilo većeg rastojanja od 20 do 30 metara. Ukoliko su na nekoga sumnjali, takođe su to mogli odmah saopštiti Sudu, kako bi se krivci procesuirali bez obzira čiji su podanici. No, Sudu je jedino rečeno preko kmeta Memedovića, da oštećeni apsolutno ne znaju ko je na njih pucao, te da ne sumnjaju ni na koga, zbog čega je obustavljena istraga.⁹

5 DACG, MID 1913, f-211/a, 1329, brigadir M. Božović, komandant Plavsko-gusinjskog vojnog okruga – brigadiru seradru J. Vukotiću, ministru vojnom, 27. avgust/9. septembar; Patrole su bile postavljene „počinjući od Vezirove – Brade, kao dotičnome predjelu, kuda kačaci krstare; odatle su posade i straže. Što se tiče predjela, koji vodi od puta Vusanja preko Čafe-Penz u Šalju, t.j. sela: Valbona, Čereni, Vurani, kao i Krasteniki i Gaši – tamo su sve muhamedanci, a to je preko vododjelnice put Drima; ali izvjesna sela, kao n. pr. Čereni i neki katuni su do samih vrhova, pa zbog raznovrsnih vrleti, stijena i grebena, kao i guste gore, teško je u blizini držati posade, a od daljih straža patrole se svakodnevno izašilju po vododjelnici i u posljednje vrijeme nigdje se nesusrijeću.“ (Isto.)

6 *Politika*, br. 3459, 30. avgust 1913, 2.

7 DACG, MID 1913, f-211/a, 1425, P. Plamenac, ministar inostranih djela – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 30. avgust/12. septembar.

8 DACG, MID 1913, f-211/a, 1425/3, J. Plamenac, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 10. (23) septembar.

9 Isto, K. Pekić, plemenski kapetan u Krajini – J. Plamencu, zastupniku oblasnog upravitelja u Baru, 8. (21) septembar.

Sve i da su možda Crnogorci bili krivi za ovaj zločin, za brojne druge izgrede duž granice sasvim sigurno su odgovornost snosili Albanci. Naravno, oni koji su se odmetnuli od crnogorskih vlasti. Zbog sve češćih zapleta na ovom dijelu granice ministar vojni, brigadir seradar Janko Vukotić, tražio je da se svim vojnim obveznicima obustavi izdavanje pasoša radi odlaska na rad u inostranstvo. Zbog toga je od ministra inostranih djela tražio, da izda naređenje da se nikome ne izdaju pasoši bez pristanka Ministarstva vojnog. Po istom osnovu „umoljen” je bio i ministar unutrašnjih djela da gornje naređenje saopšti upravnim vlastima.¹⁰

Da su Crnu Goru čekali ozbiljni izazovi u novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima, brujala je tih dana i štampa. Beogradska *Politika* je pisala u svom broju od 30. avgusta 1913. godine, da se među Albancima u Krasnićima osjeća „silno komešanje”, da su se Arnauti prilično „okuražili i počeli napadati na srpsku teritoriju”, te da ih u tome posebno podstiče Iso Boljetinac, ministar vojni u albanskoj vladi. S obzirom da su bili naoružani turskim „mauzerkama” i austrijskih „manliherkama”, za koje su imali poprilično municije, da su ih predvodili nekadašnji osmanski oficiri albanske narodnosti, „koji su bili u Skadru i sa Esad-pašom došli u Tiranu”, komandant srpskih trupa „na albanskoj granici, tražio je pojačanje, pošto je granični front vrlo veliki, a Arnauti napadaju i danju i noću te trupe iznuravaju”.¹¹ No, crnogorska i srpska vojska žestoko su odgovorile na napade Arbanasa. *Politika* je u svom broju od 1. septembra 1913. godine pisala da posljednjih dana nema napada na granici prema Albaniji, jer su poslije pretrpljenih poraza Albanci odustali od daljih akcija. Nažalost, samo privremeno. Dok su na granici sukobi privremeno utihnuli, dotle su se, piše ovaj list, u pozadini dešavala „izvesna dela dostojna pažnje. Duž obale Belog Drima i u podrimskom srezu viđaju se čete kačaka koje sastavljaju naročite fande – Arnauti katolici. [...] Po varošima, Đakovici, Prizrenu, Peći opaža se neko jače vrenje. Rasprostro se čak glas da u prizrenskim džamijama neki arnautski agenti pozivaju mlade ljude da budu pripralni za borbu koju imaju uskoro da otpočnu Arnauti. [...] I u rejonu okupiranom Crnogorcima, oseća se prisustvo kačaka. I tamo su preduzete energične mere, naročito u Peći i okolini.” Zbog neredovnih prilika na ovom prostoru „srpske i crnogorske vlasti potpuno saglasno dejstvuju, što nije bio uvek slučaj. Brigadir Vešović iz Peći izvestio je majora Nešića da ovaj radi po svoj inicijativi, ne obzirući se niukoliko na privremenu graničnu liniju ni nato što jedan deo varoši pripada crnogorskoj blasnoj upravi u Peći. Jedino tako se moglo da uspe da se ubije Petar Čelja, čuveni zlikovac, oceubica i veliki krvnik, koji je bio u grupi napadača katolika na pisara Stefanovića.” I na kraju, ovaj list iznosi nekoliko veoma interesantnih stvari. Uprkos tome što Srbija i Crna Gora još uvijek nijesu utanačile precizne granice, *Politika* je bila prilično izričita: „Tvrdo uverenje svih Crnogoraca je, da ne bi valjalo da Đakovica sa okolinom pripadne Crnoj Gori, jer političke i druge prilike neće joj dopustiti da korisno po nju i po srpsku opštu stvar, a bez velikih potresa zadrži ove

10 DACG, MID 1913, f-211/a, 1430, brigadir serdar J. Vukotić, ministar vojni – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 14. (27) septembar.

11 *Politika*, br. 3459, 30. avgust 1913, 1

zemlje. Crnoj Gori, pored svega drugoga, nužno bi bilo da drži stalnu posadu od preko deset bataljona, što bi bilo svakojako neizdržljivo prema sredstvima kojima raspolaže. U opštem srpskom interesu, vele Crnogorci, kao i u interesu samih posebnih ciljeva Crne Gore, granica njena ne bi valjalo da dolazi duboko u krajeve gdje ima isključivo tuđeg, a još i divljeg elementa. Šteta i opasnost su toliko velike da ih može da proceni samo onaj koji se je na licu mesta upoznao sa stvarnim stanjem." Kako bi potkrijepio navedeno, ovaj list je prenosi izjavu nekog crnogorskog oficira, čije ime ne navodi, a koji je navodno „na pogrebu pokojnog pisara Stefanovića", koga su ubili Arbanasi, „u prisustvu svih srpskih i crnogorskih činovnika" kazao: „Ako vi (Srbi) odete odavde, i mi ćemo s vama, jer za nas ovde nema mesta. O Prizrenu bi bilo greh i u snu sanjati. Cetinjski političari, kojima je stvar jasno izložena, dužni su da o ovim stvarnim činjenicama vode računa, ako neće sami sebe da uvaljuju u greške iz kojih se mogu teško iskobeljati."¹² Iako je autor ovog članka tvrdio da mu nije namjera da ovakvim pisanjem prejudicira „rešenje bratskih vlada o granicama između Srbije i Crne Gore" i da unosi „zabunu", mi ipak ne djelimo to mišljenje. Za to imamo i svoje razloge. Čini nam se da ni malo slučajno nije to što autor ovog članka istakao đakovički, a ne recimo pečki kraj kao nesiguran, gdje su se takođe dešavali brojni izgredi, kao uostalom duž cijele albansko-crnogorske granice. Naravno, razlog je taj što je Đakovica uz Pljevlja bila varoš u koje su zajedno ušle crnogorska i srpska vojska i što još uvijek nije bilo završeno razgraničenje kojim bi se jasno utvrdilo kome će pripasti ove dvije varoši. Da su Crnogorci u Đakovici zaista bili protivni da im pripadne ta varoš sigurno da bi protestovali ili se pobunili protiv toga. Teško i da zvanično Cetinje ne bi našlo zamijenu tamošnjim vlastima da su zaista upozoravale na to da Đakovica ne treba da pripadne Crnoj Gori. Takođe, nemoguće bi bilo zaustaviti i trend iseljavanja Crnogoraca iz tih krajeva, a dešavalo se upravo suprotno, da u te krajeve stalno pristiže stanovništvo iz starih granica Crne Gore. Smatramo i da bi morao ostati i neki pisani dokument koji govori u prilog autorovih tvrdnji. No, i pored svega, sa autorom članka se slažemo u jednom, da je u tim krajevima vladalo neredovno stanje, zbog čega crnogorskom ministru vojnom nije preostajalo ništa drugo osim da zabrani izdavanje pasoša za vojne obveznike kako bi se povratio poredak u tim krajevima. Izdržavanje brojne vojske u novooslobođenim krajevima bio je veliki izdatak za siromašnu crnogorsku državnu blagajnu, ali to su valjda morali znati na Cetinju, pa ipak se nijesu odlučili da iz tih razloga napuste te krajeve i solidarišu se sa onima koji su ih navodno upozoravali da Đakovica ne treba Crnoj Gori. Naprotiv, bili su vrlo istrajni da ih dobiju. Što se tiče opasnosti od većeg ulaska na teritorije nastanjene tuđim i divljim elementom, ne možemo a da ne primjetimo da su to na Cetinju morali znati prije nego su se upustili u sukob sa Osmanskim carstvom početkom oktobra 1912. godine. I još nešto, nije samo prostor nastanjen Albancima bio tuđ i divalj, već je na gotovo svih 5.000 kvadratnih kilometara živjelo prilično primitivno i nepovjerljivo stanovništvo prema Crnoj Gori i njenim vlastima. Istina, nealbanski narodi na ovom području bili su nešto civilizovaniji

¹² *Politika*, br. 3161, 1. septembar 1913, 2.

u odnosu na Albance. Ali nijesu ni iz daleka bili istrajni kao Albanci u osporavanju crnogorske vlasti u ovim krajevima, koje su manifestovali stalnim izgredima na granici. To potvrđuje i telegram koji je 29. septembra 1913. godine uputio crnogorskom ministru unutrašnjih djela, Labudu Gojniću, sekretar Oblasne uprave u Bijelom Polju. On je upoznao ministra Gojnića da ga je rožajski kapetan Dabetić izvjestio u večernjim satima: „da je jučer na tri sata po podne na putu za Peć, a na mjestu takozvanom 'Stubica' poginuo vojnik Milovan Jevrović od strane nepoznatih zlikovaca. Sa Jevrovićem bio je vojnik Radonja Bulatović koji su tuda krstarili kao patrola. Zlikovci su sa poginulog odnijeli pušku i municiju, a prema pričanju Bulatovića, koji je došao u Rožaje bio ih je veći broj.” Ako je suditi po mjestu gdje je Jevrović poginuo, najvjerovatnije su za njegovu smrt bili odgovorni Albanci. U svakom slučaju, nije bila nikakva novost da u rožajskoj kapetaniji, krstare razne čete. Jedna od takvih je primjećena u noći između 13-14. septembra 1913. godine, kako je „pošla preko Godovske opštine u nepoznatom pravcu”.¹³

Prisustvo albanskih komitskih četa u rožajskom kraju primijetile su i srpske vlasti. Tako je načelnik novopazarskog okruga, Petrović, brzojavno izvjestio kapetana Dabetića u Rožajama da raspolaže informacijama kako se „preko Bača i Besnika i na Žljebu sprema prenošenje oružja za vaš srez i Pešter radi pokreta kome će biti vođa Sadri Bajrović Kero, iz Rugove”. Stoga je savjetovao Dabetića da s jednim jačim odredom vojske posjedne „tu kapiju” kroz koju krstare odmetnici. Načelnik novopazarskog okruga je takođe savjetovao i da se za to vrijeme zabrani muslimanskom življu prelaz na srpsku teritoriju, jer je izdao naređenje srpskim pograničnim vlastima da se u interesu mira i bezbjednosti niko ne pušta u zemlju.¹⁴ Svakako da su informacije koje je dostavio načelnik novopazarskog okruga bile od koristi crnogorskim vlastima, ali ih takvo stanje stvari na granici nije ni najmanje iznenadilo. Iz Oblasne uprave u Bijelom Polju su 1. oktobra 1913. godine uputili telegram ministru unutrašnjih djela na Cetinju, u kome mu saopštavaju da ih je rožajski kapetan izvjestio, da su prethodne večeri u mjestu Kulinu, nepoznati zlikovci pucali na naše patrole, ali na svu sreću žrtava nije bilo. Rožajski kapetan je takođe naveo da se kupe odmetnici na planini Sijenovi, koja se nalazi na teritoriji Srbije. Tamo pjevaju, pucaju i čine razne druge izgrede. Kako bi se osujetio eventualni novi napad pomenutih zlikovaca dvije čete crnogorske vojske sa dva potporučnika imala su zadatak da krenu u potjeru za njima.¹⁵ Stanje na granici s Albanijom bilo je prilično zabrinjavajuće, tim prije što su na Cetinje sve češće počeli pristizati izvještaji koji su govorili u prilog tome da su sasvim izgledni sukobi u skorijoj budućnosti s Albancima. Jedan u moru takvih bio je i onaj koji je ministru unutrašnjih

¹³ DACG, Ministarstvo unutrašnjih djela (u daljem tekstu MUD), 1913, Upravno odjeljenje (u daljem tekstu UO) f-138, 2645/2. Mrčarica, sekretar Oblasne uprave u Bijelom Polju – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 16. (29) septembar; Dva dana potom Mrčarica je ponovo izvjestio ministra Gojnića o novom stradanju u rožajskoj kapetaniji. Ovoga puta „ubjen je od strane nepoznatih zlikovaca – kojih je bilo više – Iljaz Zekov Murić, iz sela Čosavice”. No, za razliku od prethodnog slučaja, „izgledi su da ga nijesu ubili komite, već da je neka osveta”. (DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2677, Mrčarica, sekretar Oblasne uprave u Bijelom Polju – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 18. septembar/1. oktobar.)

¹⁴ DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2680/3, Mrčarica, sekretar Oblasne uprave u Bijelom Polju – M. Dožiću, upravniku Državnog savjeta, 19. septembar/2. oktobar.

¹⁵ DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2680, Mrčarica, sekretar Oblasne uprave u Bijelom Polju – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 18. septembar/1. oktobar.

djela poslao 3. oktobra 1913. godine oblasni upravitelj u Tuzima, Dušan Đurašković. On je ministra Gojnića upoznao da ga je izvjestio „barjakar hotski Smail Mustafa [...] da su fratri iz bližnjih gora onomadne pošli u Skadar opunomoćeni od glavara arbanaških da protestiraju i izjave preko novina da neće nikada biti pod upravom Crnogorskom“. Što se tiče najuglednijeg hotskog prvaka, Ded Đon Ljulje, Đurašković je javio da se trenutno nalazi u Traboin, te da je izdao naređenje „svima onima koji su bili ostavili kuće radi grupisanja u slučaju napada ili odbrane da se povrate svojim kućama garantujući im da im naše (crnogorske – M. Š.) vlasti neće niti smiju ništa učiniti“. Nije isključeno da je Ded Đon Ljulja možda i dobio neke garancije od crnogorskih vlasti u tom smislu. No, ako je suditi po upravitelju Đuraškoviću, takvih garancija nije bilo, ili pak on za njih nije znao. Za njega je to bio momenat koji se nije smio propustiti. „Najlakše bi bilo danas zauzeti sve važnije pozicije ako se uopšte misle preduzimati kakve mjere i postaviti red u ovim krajevima arbanaškim“, jer su skoncentrisani na samo tri pozicije i to: na Dečiću, ispod Suke, i na Bukovik po 25 vojnika, dok je ostalima bilo naređeno da budu uvijek pripralni za svaku eventualnost.¹⁶

Tih je dana sokolila Albance na italijanskom jeziku i neka nepoznata ličnost iz Skadra, koja je došla u Barbalušu i ostala sela pod Skadrom, govoreći im da su oni veliki junaci, da se njihovom junaštvu divi sva Evropa, o čemu uostalom svjedoče njihove žrtve u svim krajevima Albanije. Nakon što je odabranim riječima ova osoba iskazala divljenje prema Albancima, što ne polažu oružje već četiri godine, došao je red da im kaže koju i o Crnoj Gori, odnosno njenoj vojsci. „Slučajno ako na Vas na padne crnogorska vojska, ona ne smije upotrebiti topove niti pak mitraljeze na Vas, nego samo puške.“ No, kako Albanci imaju dosta pušaka i municije a pri tom su i brojniji od Crnogoraca, sokolio ih je ovaj neznanac, da im se bez straha suprotstave, a potom će ih Evropa potpuno osloboditi. Da neko od okupljenih ne bi klonuo duhom usljed sukoba koji se imao odigrati sa Crnogorcima, ova osoba im je kazala da je Crna Gora prilično iznemogla, te da shodno tome mogu izaći samo kao pobjednici. Pri tom imaju i moćne prijatelje.¹⁷

Ne sumnjamo da su na sličan način nadahnjivani u borbi protiv Crnogoraca i Albanci iz đakovičkog i pečkog kraja. No, sve i da nijesu, činjenica je da su kačaci 3. oktobra 1913. godine za vrijeme patroliranja smrtno ranili (hicem u glavu) predsjednika juničke opštine oficira Miliju Dedovića.¹⁸ Tri dana potom, dolazeći iz Krasnića i Gaša, gdje se prije nekoliko dana okupila veća masa naroda pod vođstvom zloglasnog Bajram Cure i Riza-bega Đakovičkog, Albanci su prešli na zemljište Crne Gore i Srbije, u okolini Đakovice, gdje su izvršili napad na crnogorske trupe koje su bile upućene srbijanskim trupama da im pomognu čuvati front. Odgovor je bio žestok. Crnogorska vojska jačine četiri bataljona naoružana artiljerijom i mitraljezima, koju je predvodio brigadir Radomir Vešović prešla je u protivnapad i natjerala Albance na „divlje bjegstvo“. Gubici albanski bili su veliki. U dva

16 DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2696/2, D. Đurašković, oblasni upravitelj u Tuzima – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 20. septembar/3. oktobar.

17 DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2817/2, M. Ivović, plemenski kapetan sa Svetog Nikole – N. Tataru, oblasnom upravitelju u Baru, 26. septembar/9. oktobar.

18 DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2705, J. Spasojević, oblasni upravitelj u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 21. septembar/4. oktobar.

dana borbe Crnogorci su imali svega 7 mrtvih i 11 ranjenih, dok su albanski bili veliki. Baš kao i crnogorske i srbijanske trupe su otjerale Albance sa njihovih položaja.¹⁹ Ali, ako su crnogorske i srbijanske vlasti mislile da će ovakvim akcijama eleminisati izgrede na granici, grdno su se prevarile.

Težak poraz koji su doživjeli Albanci nije ih demotivisao da prestanu vršiti upade na crnogorsku teritoriju. Noću između 2. i 3. oktobra 1913. godine kačaci su napali na han Đorđije Stanjevića, kod mosta na Drimu, koji se nalazio do samog kolskog puta. „Vrata od hana razbili su i sa pet metaka pušcanih ubili Đorđija Barjaktarovića biv. žandarma iz Peći koji je onamo pošao bio da izmijeni u radnju handžiju Stanjevića. Pošto su Barjaktarevića ubili naložili su ga na vatru a u to je dotrčala na pucanje pušaka srpska straža koja je bila u neposrednoj blizini preko Drima i Barjaktarevića [...] skinuli s ognja, a od zločinaca nije nikoga na mjestu zastala već su po izvršenom zločinu utekli u šumu. Zlikovci su ranili i ciganče Sadika Ramova slugu handžije Stanjevića koji je bio u hanu sa ubjenim Barjaktarevićem.” Nemali problem za crnogorske vlasti na ovom području bio je taj, što nijesu imale na raspolaganju dovoljan broj žandarmerije i vojnika koji bi gonili kačake, budući da je teren na kom su kačaci krili zahtijevao znatno veće prisustvo organa bezbjednosti od postojećeg.²⁰

No, i pored ovako stravičnih zločina, vlasti na Cetinju su pokazivale i volju i strpljenje (istina, koje je bilo na izmaku), da svoje nezadovoljne i u zločinu prilično ogrezle nove podanike privole da se vrate svojim kućama, porodicama i svakodnevnim životnim aktivnostima. To potvrđuje odluka Ministarskog savjeta donijeta na sjednici od 22. septembra 1913. godine, u kojoj se svima bjeguncima (kačacima) posljednji put ostavljao rok od petnaest dana za povratak s tim, da, ako se do toga roka ne povrate (od dana kada riješenje bude saopšteno), da će se i njihove porodice protjerati iz zemlje, a imanje oduzeti u korist države. Oni koji se budu povratili svojim kućama garantovano im je da se neće pozivati na odgovornost.²¹ No, kako su crnogorske vlasti već bile oduzele imanja nekim odmetnicima, ministar unutrašnjih djela Labud Gojnić naredio je komandantu vojnog okruga u Peći, brigadiru Radomiru Vešoviću, njegovom kolegi u Plavsko-gusinjskom okrugu, brigadiru Mašanu Božoviću i Oblasnoj upravi u Bijelom Polju, da se imaju povratiti sva imanja onim bjeguncima, koji bi se u postavljenom roku vratili svojim domovima.²²

¹⁹ Glas Crnogorca, br. 44, 28. septembar 1913, 2-3. „Stanovništvo gorskog sreza prizrenskog okruga, koje govori srpski, stradalo je mnogo od arnautskih svireposti. Jedan dio ovog okruga prešao je na islam tek prije sedamdeset-osamdeset godina, ali nikad nije htio da pristane da se kaže Arnautima.” (Isto, 3.)

²⁰ DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2848/4, J. Spasojević, oblasni upravitelj u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 4. (17) oktobar.

²¹ DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2824, naredba Ministarstva unutrašnjih djela – brigadiru R. Vešoviću, komandantu pečkodačkovičkog vojnog okruga, brigadiru M. Božoviću, komandantu plavsko-gusinjskog vojnog okruga i Oblasnoj upravi Bijelo Polje, 10. (23) septembar. Razlog za ovakvu odluku ležao je u tome „što se još poveći broj bjegunaca iz novo-oslobođenih krajeva i pored nekoliko puta ostavljenih im rokova, nije povratio svojim kućama, kao i s obzirom na to, što porodice takvih bjegunaca, ne samo slobodno uživaju njihova imanja, već istijema bjeguncima u raznim zločinima i pljačkama koje vrše, idu na ruku, dajući im noću prebježišta u domovima, i šaljući im hranu, što čini da dotični bjegunci, koji su se naročito odmetnuli od vlasti mogu ustrajati u svojim hrđavim postupcima, prijeteci životu i imanju mirnog stanovništva i putnika”. (Isto.)

²² DACG, MUD 1913, UO, f-138, 2824/4, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – brigadiru R. Vešoviću, komandantu pečkodačkovičkog vojnog okruga, brigadiru M. Božoviću, komandantu plavsko-gusinjskog vojnog okruga i Oblasnoj upravi Bijelo Polje, 16. (29) septembar.

Kako se kačaci nijesu povratili u predviđenom roku, a pritom i nijesu namjeravali prestati da izazivaju nered, crnogorska vojska je uzela stvari u svoje ruke. Plemenski kapetan Krsto Pekić, izvjestio je iz Ćurila 23. oktobra 1913. godine Oblasnu upravu u Baru, da se u Skadru nalazi veliki broj odbjeglih Albanaca iz raznih krajeva koje goni crnogorska vojska uz pomoć srbijanske. „Do danas kažu da ih je naljegli u Skadru od prilike oko 10-12 hiljada roba koji su smješteni u Skadru u onim zdanjima, te je biv. turska vojska stajala.” Pekić je preko svojih pouzdanika doznao i da su bježeći pred crnogorskom vojskom došli u Skadar albanski prvaci Iso Boljetinac sa sinovima, Bajram Curi, Riza-beg i mnogi drugi albanski prvaci.²³

Da crnogorska vojska u novooslobođenim krajevima nije imala namjeru više tolerisati neposlušnost i izgrede svojih podanika albanske nacionalnosti, potvrđuju izvještaji komandanata vojnih okruga iz Peći, Plava i Gusinja, brigadira Radomira Vešovića i Mašana Božovića. Vešović je 27. oktobra 1913. godine izvjestio ministra unutrašnjih djela, Labuda Gojnića, da je naredio upravnim vlastima da počnu protjerivati porodice kačaka ali i da im dozvole da mogu ponijeti sa sobom sve stvari koje su im od koristi.²⁴ Istog dana kada i Vešović i brigadir Mašan Božović je javio ministru Gojniću da su upravne vlasti u Plavsko-gusinjском kraju počele protjerivati porodice. Za razliku od Vešovića koji ne pominje o kolikom broju protjeranih ljudi se radi, Božović je bio prilično decidan. Ukupno je protjerano 154 kačačke familije, tj. oko 900 ljudi. U taj broj, naravno, nijesu ulazili oni koji su ranije sami utekli sa crnogorskog tla, a za dva dana je trebalo da se protjera još oko 30 familija, iz Martinovića i Pepića, ukoliko im se ne bi povratili odbjegli. Što se tiče njihove pokretne imovine, Božović je naveo da su prilikom protjerivanja nosili samo ono što su mogli sa sobom ponijeti, dok su pokušstvo

23 DACG, MID 1913, f-212/a, 1664, K. Pekić, plemenski kapetan iz Krajine – Oblasnoj upravi u Baru, 10. (23) oktobar. Pekić je takođe javljao, da je „od pouzdana čovjeka” doznao, „da je nekakav odbjegli Skadranin musliman koji je nazad nekoliko dana pucao na Carinarnici u Skadru” stacioniran „u Tarabošu, i da je pribrao sebi društva oko desetak ljudi do sad”. Pekić nije znao u tom trenutku šta „misle i o čemu rade” ti ljudi, osim da se „kreću Tarabošom i Širočkom gorom”, i „da su taki ljudi jedni gorštaci koji ni najmanje ne motre na kakve posljedice, i sa tim razlogom njihov stoji u rečenim mjestima nama (Crnoj Gori – M. Š.) nemože donijeti nikakve koristi, jer: Oni mogu iz istoga mjesta izvršiti kakav zločin na strance koji su danas u Skadar dočim je Taraboš kao što se zna u dotičnoj blizini Skadra, i kad bi oni tako nešto učinili, onda nebi onaj te ima da traži vjerovao da su oni stajali u Tarabošu nego ni kazao, da je to djelo zločina izvršio po nagovoru naših vlasti i slično, jednom riječju taki ljudi sa ovakvog gledišta nama mogu biti samo od štete a od nikakve koristi, tj. ja tako mislim – i ništa drugo da nije nebi trebalo da oni tu stoje radi samoga zemništa Taraboša i Širočke gore.” Oblasni upravitelj u Baru N. Tatar komandanta Rista Ljumovića u Skadru o ovom slučaju, na što je ovaj odgovorio da je Ministarstvo vojno, poznato „još u septembru mjesecu o odbjegliom Turčinu koji je pucao na Carinarnicu Skadarsku, a koji se sad prikriva u okolini Vrake – što se tiče Arnauta (kačaka) oni se Tarabošu i ne primiču”. (Isto; Isto, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 12. (25) oktobar; Isto, dr I. Jovičević, sekretar Ministarstva inostranih djela – R. Ljumoviću, komandantu u Skadru, 25. oktobar/7. novembar; Isto, R. Ljumović, komandant u Skadru – Ministarstvu inostranih djela, 27. oktobar/9. novembar.)

24 DACG, MUD 1913, UO, f-139, bez broja, brigadir R. Vešović, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 14. (27) oktobar. Vešović je tražio od ministra Gojnića da ga izvjesti da li odobrava „ove dvije potonje tačke”. Ministar mu je već sjutra dan odgovorio da odobrava „kako ste učinili za pokretnosti kačačkih familija koje mogu sa sobom ponijeti, a ostalo nek se popiše što je čije i ostavi na sahranu kod komšija, ili na drugo sigurno mjesto. Frutovi sa zemalja tako isto nek se prikupe i ostave u kućama dotičnih kačaka pod nadzor pomenutih.” (Isto; Isto, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – brigadiru R. Vešoviću, komandantu Pečko-đakovičkog vojnog okruga, 15. (28) oktobar.)

i živo popisale upravne vlasti, koje o tome vode nadzor. Protjerane porodice, mahom su pošle niz Šalju i Šošu u pravcu Skadra.²⁵

Crnogorske vlasti u novooslobođenim krajevima često nijesu razlikovale, ili pak možda i nijesu željele da razlikuju, porodice čije su starješine odbjeglih prilikom zauzimanja novooslobođenih krajeva od strane crnogorske vojske i onih koji su se odmetnuli po upostavljanju vlasti u tim krajevima. Zbog toga su svakodnevno stizale žalbe od pojedinih porodica čije starješine nijesu ni dočekale na svojim ognjištima crnogorsku vojsku i uspostavljanje crnogorskih organa vlasti za vrijeme ratne 1912-1913. godine. Kako se ove dvije grupe porodica nijesu mogle strpati u isti koš, zastupnik ministra unutrašnjih djela i ministar vojni, brigadir serdar Janko Vukotić, naredio je komandantu pečko-đakovičkog vojnog okruga, brigadiru Radomiru Vešoviću, Oblasnoj upravi u Bijelom Polju i Upravnoj vlasti u Gusinju, da se takvim porodicama dozvoli slobodan boravak na svojim imanjima, budući da se njihove starješine nijesu mogle okriviti kao odmetnici, jer nijesu učinili nikakvo zlodjelo ili pokazali bilo kakvo neraspoloženje prema crnogorskim vlastima u novooslobođenim krajevima.²⁶ Kada su u pitanju oni koji su se odmetnuli po uspostavljanju crnogorskih organa vlasti u tim krajevima, Vukotić je naredio, da se pokretna imovina njihovih familija ne smije nikako prodavati već se imala popisati i dobro paziti „da za živu glavu štogod ne fali jer se kačaci naglo počinju vraćati”. Što se tiče njihovih kuća, Vukotić je takođe bio izričit: „Kuće kačačke, ne dajte nikome”.²⁷

Protjerivanje odmetničkih porodica i privremeno konfiskovanje njihovih imanja, uticala je na neke odmetnike da od crnogorskih vlasti zatraže da im dozvole da se povrate svojim

25 DACG, MUD 1913, UO, f-139, 2961, brigadir M. Božović, komandant Plavsko-gusinjskog vojnog okruga – L. Gojnić, ministru unutrašnjih djela, 14. (27) oktobar. Ministar Gojnić je saopštio Božoviću da „se dotičnim familijama još dozvoli da prevedu živoga koje mogu”, a što se tiče ostale imovine, instrukcije su bile identične onima koje je dao Vešoviću. Ono „što ostane neka se tačno popiše i preda na sahranu komšijama ili na drugo sigurno mjesto. Frutovi sa zemalja ako ih bude, neka se takođe prikupe i ostave u kućama istih kačaka pod nadzorom komšija.” (Isto, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – M. Božović, komandantu plavsko-gusinjskog vojnog okruga, 15. (28) oktobar.); Istog dana (15. (28) oktobra 1913. godine) kada je poslao ova uputstva brigadirima Vešoviću i Božoviću, ministar unutrašnjih djela L. Gojnić uputio je „svim Oblasnim upravama” sljedeće naređenje: „Svi vojni komandanti iz novooslobođenih krajeva žale se G. Ministru vojnom, da izvjesni vojnici, koji se vraćaju iz posada otimaju usput konje, volove, sitnu stoku, pa i druge stvari. U sporazumu sa G. Ministrom vojnim naređujem toj Upravi, da preko područnih joj vlasti, u sporazumu sa vojnim vlastima najstrožije povede islijeđenje, putem koji za najshodnije nađe, ne samo nad vojnicima koji su se prošlih dana povratili nego i u buduće i koga uhvati da je iz novooslobođenih krajeva donio ma kakvu stvar ili dočerao ma što živo, odmah mu oduzeti i o tome izvjestiti Ministarstvo vojno. Izgovor da je neko nešto kupio ne uzimati u obzir, osim u slučajju čistih dokaza pomoću sigurnih svjedoka ili priznanja sa strane prodavca ili pismenog uvjerenja od strane vlasti mjesta gdje je stvar ili živo kupljeno. Pronađe li starija vlast u nekoj Opštini ili Četi stvari ili živo prenošeno ili prečerano iz novooslobođenih krajeva, a to vlasti opštinske ili komadir čete nijesu na vrijeme otkrili pripisaće se istima najmanje u nemarnost i snosiće posljedice. Ovo je isto naređeno i svima Komandama Divizija.” (DACG, MUD 1913, UO, f-139, 2964/2, naredba ministra unutrašnjih djela L. Gojnića – svim Oblasnim upravama, 15. (28) oktobar.)

26 DACG, MUD 1913, UO, f-139, 3074, brigadir serdar J. Vukotić, zastupnik ministra unutrašnjih djela i ministar vojni – brigadiru R. Vešoviću, komandantu Pečko-đakovičkog vojnog okruga, Oblasnoj upravi Bijelo Polje i Upravnoj vlasti u Gusinju, 24. oktobar/6. novembar.

27 DACG, MUD 1913, UO, f-139, 3042/2, brigadir serdar J. Vukotić, zastupnik ministra unutrašnjih djela i ministar vojni – Upravnoj vlasti u Gusinju, brigadiru R. Vešoviću, komandantu Pečko-đakovičkog vojnog okruga i Oblasnoj upravi u Bijelom Polju, 24. oktobar/6. novembar; Opštinske vlasti u Peći su dijelile kačačke kuće „doseljenicima”. No, iz Ministarstva unutrašnjih djela su tražili od Oblasne uprave u Peći da ih izvjesti, „po čijoj je naredbi tam. opštinska uprava dijelila kuće odbjeglih kačaka novodoseljenicima”. (DACG, MUD 1913, UO, f-139, 3094, M. Ramadanović, v. d. načelnika Ministarstva unutrašnjih djela – Oblasnoj upravi u Peći, 22. oktobar/4. novembar.)

kućama. Tako je u ime sela Martinovići Azir barjaktar Zumer Selman uputio telegram brigadiru Mitru Martinoviću, u kome ga moli, da u njihovo ime traži milost od kralja Nikole kako bi se kačacima iz tog kraja produžio rok za predaju 15 dana. Kralj Nikola je na ovu molbu pozitivno odgovorio, dozvolivši da se kačacima iz sela Martinovića produži rok od 15 dana za povratak kućama. Ali, ukoliko se ne bi vratili imale su se i njihove porodice protjerati.²⁸ Kralj je bio velikodušan i kada su bili Rugovci u pitanju. Budući da isti nijesu imali mogućnosti podići ni jednu od svojih u ratu zapaljenih kuća, ministar unutrašnjih djela Labud Gojnić naredio je Oblasnoj upravi u Peći: „1) da se u dogovoru sa vlastima i glavarima nađe načina, da Rugovci za ovu zimu dobiju krova; 2) da im se nađe rada da mognu po malo žita zarađivati oni koji ga nemaju, a ako pak ne bi bilo nikakvog rada ili ima familija kojima nema ko zaraditi, ne dopustite da postradaju od gladi, već ukazati pomoć od državnog žita po prethodnom mom odobrenju, koje se može i telegrafski zatražiti; i 3) također naći načina da Rugovci mogu svoje žito prezimiti.“²⁹ Razlog zbog kojeg su crnogorske vlasti izlazile u susret svojim odmetnutim podanicima, bio je taj što se ovakvim postupcima nastojao osigurati mir.

Taman kada se činilo da će stvari na ovom području krenuti normalnim tokom, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga, brigadir Vešović, javio je 11. novembra 1913. godine na Cetinje, da su noću između 28. i 29. oktobra 1913. godine kačaci ubili Zeka Varja, teško ranili Bajrama Đerova, obojicu iz Trstenika, opština novoselska. Takođe u noći između 29. i 30. oktobra 1913. godine odmetnici su ubili i Prenku Đekina katolika iz iste opštine, sela Burisavac.³⁰ Nekoliko dana kasnije, sreski kapetan iz Đakovice izvjestio je Oblasnu upravu u Peći da je kačak Prank Kola iz sela Brdosana napao na putu između Brdosana i Đakovice nekog Sokola Đoni iz sela Glavašnice (pečki sreza) i na istoga ispalio nekoliko metaka. No, napadnuti je uprkos zadobijenim ranama iz revolvera uspio ubiti kačaka Prank Kolu, nakon čega je brzo umro.³¹

Iako su se gotovo svakodnevno dešavali incidenti u novooslobođenim krajevima, ko je čitao tih dana *Glas Crnogorca* nikada ne bi pomislio da na crnogorsko-albanskoj granici vlada neredovno stanje. Ali kada je riječ o prilikama na srpsko-albanskoj granici, ovaj list je pisao „da se Arnauti oružani i u velikim masama skupljaju pred Prizrenom i Đakovicom. Još se ne zna koji je stalan cilj toga skupljanja, ali ako Arnauti ponovo napadnu isto zemljište u prisustvu međunarodne kontrolne komisije, onda će Srbija uzeti na se odgovornost i raditi po svojim pogledima, po zahtjevima svojih interesa i po svome dostojanstvu [...] Oni koji brane Arbaniju, treba da učine sve potrebno da preporuču Arnautima poštovanje mira.“³²

²⁸ DACG, MUD 1913, UO, f-139, 2966, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – brigadiru M. Božoviću, komandantu plavsko-gusinjske vojne oblasti, 15. (28) oktobar.

²⁹ DACG, MUD 1913, UO, f-139, 3190, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – Oblasnoj upravi u Peći, 1. (14) novembar.

³⁰ DACG, MUD 1913, UO, f-139, 3211, brigadir R. Vešović, komandant pečko-đakovičkog vojnog okruga – Ministarstvu unutrašnjih djela, 31. oktobar/13. novembar. „Obl. sud i po jednom i po drugom zločinu preduzeo je istragu a mjesnim policijskim vlastima naređeno je da vode najozbiljniju pažnju da bi se zločincima ušlo u trag i bili pohvatani.“ (Isto.)

³¹ DACG, MUD 1913, UO, f-139, bez broja, sekretar Vujisić, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 7. (20) novembar.

³² *Glas Crnogorca*, br. 49, 19. oktobar 1913, 3.

No, kako takvih preporuka nije bilo, srpsku žandarmerijsku patrolu koja je išla iz sela Čelekuća u selo Kokvor, napali su osmorica Albanaca pucajući na nju iz pušaka.³³ Od napada kačaka smrtno će stradati noću između 22. i 23. novembra 1913. godine i Šaban Fazlija iz sela Žače (opština đurakovačka, kapetanija Istok). No, nepoznati zlikovci nijesu na tome stali. U večernjim satima 23. novembra 1913. godine pojavili su se u opštinu đurakovačku i pucali po selima s namjerom da nekog ubiju. Da se slični incidenti ne bi ponovili, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga, brigadir Radomir Vešović izvjestio je ministra unutrašnjih djela da je zbog tog događaja pojačao posadu i poslao tamo jednog oficira sa četom koji su uspostavili red.³⁴

Istog dana kada je Vešović o ovome javio na Cetinje, iz Gusinja je u crnogorsku prijestonicu upućen telegram ministru vojnom, brigadiru seradaru J. Vukotiću, od strane zastupnika komandanta vojnog okruga u Plavu i Gusinju, komandanta B. Božovića. Božović je upoznao Vukotića da je prije četiri dana došao neki Smaka Nikočević iz Gusinja, koji je odatle otišao prije tri mjeseca u Podgoricu gdje je služio „kao veza između Gusinja i Skadra i Cetinja po njihovom (albanskom – M. Š.) poslu?!“ Inače, za pomenutog ni mještani muhamedanci ni pravoslavci nijesu imali lijepe riječi. Štaviše, opisali su ga „u crnim bojama“. Zastupnik komandanta vojnog okruga u Plavu i Gusinju dalje kaže za njega da je provjereni podstrekač i buntovnik i „vrlo rđav čovjek mutiša i podmukli kukač“. Od samog dolaska Božovićeви ljudi od povjerenja primijetili su da je po Nikočevićevom dolasku počelo tajno okupljanje muslimana noću. Božovićeви ljudi uspjeli su dozant i da namjeravaju uputiti neku deputaciju na Cetinje, te da Nikočević podstrekava muslimane da djecu ne daju u crnogorske škole. I ne samo to. Agitovao je da žitelji toga kraja urgiraju preko njemačkog, austrijskog i italijanskog poslanika da Plav i Gusinje sa svojom okolinom pripadnu Albaniji, a ne Crnoj Gori. Ovakva saznanja bila su dovoljna da Božović pomenutog agitatora liši slobode.³⁵ Sa Cetinja je ministar unutrašnjih djela, Labud Gojnić, od Božovića tražio da se u dogovoru sa kapetanom Đurom Vujoševićem dođe do tačnih informacija kakvu je agitaciju, s kim i u koju svrhu vršio Nikočević, te da mu se nakon toga napiše iscrpan izvještaj. Takođe, preko Oblasne uprave u Podgorici Božović je trebao doznati s kim je Nikočević kontaktirao, dok je boravio u Podgorici i da li je nešto konkretno preduzimao. I na kraju, ministar Gojnić je naredio da se Nikočević pusti na slobodu ali da ga budno oko crnogorske policije ne ispušta iz vida.³⁶

Dok je na Nikočevića motrilo budno oko crnogorske policije, dotle je na vojvodu Pal Lucu iz Selce pazio neko drugi. Rako Gojnić, starješina pogranične straže na sektoru granice prema Albaniji izvjestio je Oblasnu upravu u Baru, da je vojvoda Luca iz Šasa predigao sa porodicom preko Bojane gdje su ga kačaci dočekali sa šenlučenjem. Tamo je pretjerao i

33 Isto.

34 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3576, brigadir R. Vešović, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 27. novembar/10. decembar.

35 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3592/2, komandir B. Božović, zastupnik komandanta vojnog okruga u Plavu i Gusinju – brigadiru serdaru J. Vukotiću, ministru vojnom, 27. novembar/10. decembar.

36 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3592/2, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – komandiru B. Božoviću, zastupniku komandanta vojnog okruga u Plavu i Gusinju, 30. novembar/13. decembar.

živo, dok je neku sitnu stoku ostavio kod rođaka Nikole Dede.³⁷ Po dolasku u Albaniju vojvoda Pal Luca postavljen je „za šefa arbanaške pogranične straže sa stanom u Pulju, na brijeg Bojane na spram Šinkole sa mjesečnom platom od šest turskih lira”.³⁸

Za razliku od vojvode Luce koji je bez mnogo žaljenja napustio Crnu Goru i prebjegao u Albaniju, nekim njegovim sunarodnicima nije polazilo za rukom da se vrate svojim domovima u Crnu Goru. Vršioc dužnosti upravitelja u Gusinju, kapetan Đuro Vujošević, izvjestio je 3. decembra 1913. godine ministra unutrašnjih djela Labuda Gojnića da se neki protjerani Albanci s porodicama vraćaju iz Skadra sa dozvolom komandira Ljumovića. No, kako se sa njima nije vraćao onaj član porodice kojeg su crnogorske vlasti označile kao kačaka, Vujoševića je interesovalo da li će takve familije uživati sva prava nad svojom imovinom ili će se uputiti natrag dok ne dovedu onog svog člana zbog kojeg su protjerani?³⁹ Ako je kapetan Vujošević imao dilemu po ovom pitanju, ministar Labud Gojnić nije. Stoga je naredio kapetanu Vujoševiću da se nikome ne dozvoljava povratak domovima dok sa njima ne dođu odmetnuti članovi.⁴⁰ Onim porodicama koje su se vraćale sa svojim starješinama crnogorske vlasti nijesu pravile nikakve smetnje pri povratku. Tako su se s dozvolom komandira Ljumovića vratili u Crnu Goru kačak Murat Šarkinović s familijom iz Vojnog sela, Vusanjci Čerim Sadik i Azir Selman, te Agan Šarkinović, Nuro Durović, Ramo Amemulić, Amet Šabović, Ramo Musić, Barjam Asović, Arslan Medunjanin i Smail Azijarović sa svojim familijama⁴¹, kao i mnogi drugi, o čemu svjedoči nemala arhivska građa.

Nepovoljne vremenske prilike za ustaničku aktivnost natjerale su i kačake iz pečkog kraja da se odluče na povratak svojim kućama. Komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga, brigadir Radomir Vešović, izvjestio je ministra unutrašnjih djela Labuda Gojića da se veliki broj kačaka vratio svojim domovima. Vešović nije bio ni malo impresioniran njihovim povratkom, tim prije što nijedan povratnik nije predao oružje izgovarajući se da su im ga oteli u za vrijeme boravka u Albaniji. Neki su se govorili da su ga prodali u Albaniji, budući da ih je glad na to primorala, a neki da ga nijesu ni imali. Vešović im, naravno, nije vjerovao, što je i saopštio ministru Gojniću. Oružje su „negdje prikriji dok prođe zimsko vrijeme”, a onda će „ponovo na proljeće da se dokopaju oružja te da krstire kroz šume i čine štete i

37 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3416, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 16. (29) novembar.

38 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3416/2, N. Tatar, oblasni upravitelj u Baru – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 16. (29) novembar; Ministar Gojnić je naredio 23. novembra 1913. godine (stari kalendar) „da se naredi Dedi, kod kojeg je stoka ostala, da je prečera i zajmi vlastima vojvodi Pal Luci”. (DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3416/3, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – Oblasnoj upravi u Baru, 23. novembar/6. decembar).

39 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3435, kapetan Đ. Vujošević, v. d. upravitelja u Gusinju – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 20. novembar/3. decembar.

40 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3435/2, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – kapetanu Đ. Vujoševiću, v. d. upravitelja u Gusinju, 25. novembar/8. decembar.

41 DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3413, komandir B. Božović, zastupnik komandanta vojnog okruga – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 19. novembar/2. decembar; DACG, MUD 1913, UO, f-140, 3550, komandir B. Božović, zastupnik komandanta vojnog okruga – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 26. novembar/9. decembar; DACG, MUD 1913, UO, f-141, 3897, komandir B. Božović, zastupnik komandanta vojnog okruga – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 15. (28) decembar.

ubijaju ljude". Stoga je tražio od nadležnih naređenje, kakve mjere da preduzima protiv onih koji nijesu predali oružje.⁴² Na Cetinju su dijelili Vešovićevo mišljenje, ali nijesu bili za to, da se protiv onih koji nijesu predali oružje preduzimaju stroge mjere. S druge strane, nijesu branili da se povede računa o tome da li su i gdje oružje sakrili. U takvim slučajevima, sa njima se imalo postupiti isključivo po zakonu.⁴³

No, nijesu samo kačaci bili opasnost za Crnu Goru u ovim krajevima. U telegramu koji je uputio na Cetinje 5. januara 1914. godine, brigadir Vešović je izvjestio Ministarstvo inostranih djela da je u Peći postojala jedna katolička škola na albanskom jeziku u kojoj je predavao jedan tamošnji učitelj i katolički fratar, te da je Oblasna uprava sa njegovim odobrenjem zabranila njen rad, što je uostalom bio slučaj i sa svim drugim školama koje su radile na nedozvoljen način i naredila da djeca pohađaju državnu osnovnu školu. Iako je zbog toga protestovao austrougarski konzul u Prizrenu, Vešović je smatrao da se nikako ne smije dozvoliti otvaranje ove škole jer će onda isto pravo da traže i katolici u Đakovici koji broje 650 domova, te oni u pečkoj nahiji (400 domova), a po automatizmu i muslimani bi tražili da im djeca pohađaju škole na turskom i albanskom jeziku.⁴⁴ Iako se radilo o školi koja nije imala odobrenje za rad, njeno zatvaranje nije moglo nikako naići na odobravanje tamošnjeg albanskog stanovništva katoličke vjeroispovjesti. Naprotiv. Samo je produbilo postojeći jaz između Albanaca i crnogorskih vlasti.

Uprkos zimskom vremenu i povratku jednog dijela odmetnika, u šumama su i dalje krstarili odmetnici. Tako je crnogorska vojska 11. januara 1914. godine uhvatila kačaka Nuha Markova iz sela Meja (opština Junik) koji je krstarilo tom oblašću u društvu s nekim Zef Mamčom. Dok ga je straža sprovodila za Peć pomenuti odmetnik je pokušao da pobjegne, ali su ga vojnici prilikom bjekstva ubili. Kako bi se utvrdila istina oko ovog ubistva, stražari koji su sprovodili ovog odmetnika predati su sudu na dalji postupak.⁴⁵ To, naravno, nije demotivisalo crnogorske vojnike da nastave sa radom na hvatanju kačaka. U noći 12. januara 1914. godine, vojska je opkolila kuću nekog Murselja Zejnjelova iz Jablanice (kapetanija Istok), jer je po saznanjima mjesnih policijskih vlasti u njegovu kuću došao kačak Zumber Brunč. Vojska se uputila u selo i opkolila kuću, ali nije pronašla nikoga. No, to ne znači da su se natrag vratili besposleni jer je komišija pomenutog Mursela, Smail Islamov, navodno iz bojazni od vojske pobjegao iz svoje kuće, usljed čega su ga vojnici likvidirali jer nije htio da stane.⁴⁶ Zbog ovog ubistva ministar unutrašnjih djela Labud Gojnić, tražio je da cijela stvar preda sudu kako bi se utvrdio da li je bilo nezakonitog postupanja od strane vojske.⁴⁷

42 DACG, MUD 1913, UO, f-141, 4012/2, brigadir R. Vešović, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 30. decembar/12. januar 1914. godine.

43 Isto, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – brigadiru R. Vešoviću, komandantu Pečko-đakovičkog vojnog okruga, 3. (16) januar 1914. godine.

44 DACG, MID 1913, f-214, 2189/3, brigadir R. Vešović, komandant Pečko-đakovičkog vojnog okruga – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 23. decembar 1913/5. januar 1914. godine.

45 DACG, MUD 1914, UO, f-142, 23, sekretar Vujisić, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 31. decembar 1913/13. januar 1914. godine.

46 DACG, MUD 1914, UO, f-142, 56, sekretar Vujisić, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 2. (15) januar.

Ubistva su se dešavala tih dana i na drugim sektorima granice dvije države. Kapetan zatrijebački Niko Đelošević izvjestio je vršioca dužnosti oblasnog upravitelja u Podgorici Zariju Vuksanovića, da mu je 22. januara 1914. godine „u 7 sati iz jutra pošao” brat Prenčo sa najamnikom u Podgoricu, ali „kad su došli pod Sukom neko je Prenča iz puške ubio u prsima đe je pao mrtav. Najamnik je odmah dovikao dotične đe su svi dotrčali da vide koga je ubio, ali nijesu mogli nikako doznati ni po tragu na snijegu ni na trag udariti ko ga je ubio.” Kapetan zatrijebački je bio mišljenja da mu je brat nehotice stradao, ali ni to se nije moglo sa sigurnošću utvrditi. I u ovom slučaju istinu je imao utvrditi Oblasni sud.⁴⁸

Sve i da je brat kapetana Đeloševića stradao nehotice, sasvim sigurno nije Azir Selman, čiju su kuću napali u noći između 31. januara i 1. februara 1914. godine Bećir i Nezir Šalja, sinovi nekog Alila Sejdova sa srbijanske teritorije (iz sela Radiševce, opštine Mauška) sa još deset drugova. Nakon izvršenog ubistva odveli su „svoju sestru Šotu koja je nazad mjesec dana bila udata za sina Azirovog, Mutu”.⁴⁹ Ako su u ovom slučaju, neriješeni porodični problemi uzrokovali tragediju, za ubistvo koje se dogodilo 18. februara 1914. godine u selu Vranj, oko 7 sati noću, ne zna se pravi razlog. Tada je od strane nepoznatog počinioca smrtno stradao Stevo Čopković.⁵⁰ Ubrzo se doznalo i da je ubistvo izvršio Meho Suljov iz Vladanja koji je nakon izvršenog ubistva utočište pronašao u Skadru.⁵¹

Ako je suditi po vijestima koje su stizale tih dana iz Skadra, ubistva i nereda je tek trebalo očekivati. Po saznanjima brigadira serdara Janka Vukotića, „iz Skadra do Leptaj i Kruša” krijumčarskim kanalima su slali oružje Asim Marina i Asiz Nagafci, valjda iz Đakovice (ne vidi se čitko mjesto odakle je pomenuti dvojac – M. Š.), gdje su im se i familije nalazile.⁵² Protiv Crne Gore i Crnogoraca borba se nije imala voditi samo oružjem, već i ostalim sredstvima. U jednoj nepotpisanoj depeši od 23. februara 1914. godine, po svemu sudeći iz Ministarstva inostranih djela, komandiru Ristu Ljumoviću u Skadru se stavljalo na znanje: „drsko pisanje tamoš. lista Taraboša o Crnoj Gori i Crnogorcima, po sve neprijateljsko držanje i postupak skadarskih katolika prema tamošnjem našem elementu, kao i događaji dostojni svakog gnušanja, koji su se zbili o Sv. Savi, razne otimačine, nezakonitosti it.d”, što je, naravno, jako loše odjeknuo kod crnogorskih vlasti i naroda. Zbog toga je crnogorski narod bojkotovao mnogobrojne radnje Skadrane katolike širom Crne Gore. U želji da se izbjegnu nemili događaji, koji bi se reflektovali na odnose dvije zemlje, crnogorska vlada je svim silama nastojala da se bojkot prekine. No, da bi se to postiglo neophodno je bilo da Albanci katoličke vjeroispovjesti promijene na bolje kako prema pravoslavnom življu u Skadru, tako i prema crnogorskim državljanima koji radi posla u odlaze u Albaniju. Stoga je

48 DACG, MUD 1914, UO, f-142, 210/2, komandir Z. Vuksanović, v. d. oblasnog upravitelja u Podgorici – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 9. (22) januar.

49 DACG, MUD 1914, UO, f-143, 592, sekretar Vujisić, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 2. (15) februar.

50 DACG, MUD 1914, UO, f-143, 643, M. Rašović, zastupnik oblasnog upravitelja u Tuzima – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 6. (19) februar.

51 DACG, MID 1914, f-215, bez broja, brigadir M. Vučinić, komandant II Divizije – brigadiru serdaru J. Vukotiću, ministru predsjedniku, 8. (21) februar.

52 DACG, MID 1914, f-215, 277, brigadir serdar J. Vukotić, ministar predsjednik – brigadiru R. Vešoviću, komandantu Pečko-dakovičkog vojnog okruga, 8. (21) februar.

Ljumović trebao „da pod drugim izgovorom” posjeti guvernera Filipa i da mu ponudi „posredovanje za ukinuće bojkota pod uslovom sine qua non”. Sa svoje strane, guverner Filip je trebao da pozove skadarske katolike koji su participirali u vlasti i da ih obaveže, po mogućnosti, pismenim putem - da će promijeniti svoje držanje i poštovati tamošnji srpski i crnogorski elemenat i ustanove. Ako bi guverner Filip pristao na ovo, Ljumović je imao nastojati da dobije o tome dokument, za koji bi se mogao izgovoriti da mu „je potreban radi [...] koraka kod Vlade”, a u stvarnosti poslužio bi da se uvjere pokretači bojkota u Crnoj Gori o raspoloženju i namjerama albanskih mjerodavnih krugova, kako bi od odustali od bojkota.⁵³

Kako se bližilo proljeće na smirivanju strasti između Crnogoraca i Albanaca neophodno je bilo poraditi i u novooslobođenim krajevima. Komandat Pečko-đakovičkog vojnog okruga, brigadir Radomir Vešović, izvjestio je 27. februara 1914. godine ministra unutrašnjih djela Labuda Gojnića da je u interesu mira okupio sve viđenije ljude sve tri vjeroispovjesti iz Pečko-đakovičkog kraja. Tada ih je savjetovao da budu lojalni, da mirno rade na svojim imanjima i, naravno, da ne pružaju utočište odmetnicima. Štaviše obavezao ih je „za sav nered ako bi ga bilo”. Inače, stanje u tim krajevima bilo je mirno iako se do nedavno osjećalo neko komešanje.⁵⁴

Prvidan mir vladao je i u Plavsko-gusinjskom kraju, ali kako se „nekom” nalazio „sin a nekom rođak u kačake u Skadar”, očekivani su s proljeća neredi na granici. U svakom slučaju, sreski kapetan Đuro Vujošević naredio je porodicama čiji su se članovi nalazili u Skadru da se sele preko granice, što je mogao biti samo dodatni impuls odmetnicima da probleme s crnogorskim vlastima nastave rješavati oružjem. Nezadovoljni takvom odlukom, predstavnici nekih porodica obratili su se kralju Nikoli za milost, smatrajući da vlasti treba da zabrane odmetnicima boravak u Crnoj Gori, a ne njima koji plaćaju za njihova nedjela.⁵⁵ Kako se crnogorski kralj odnio prema ovoj molbi iz raspoložive građe nijesmo uspjeli saznati. Ali zato jesmo da su u jutarnjim časovima 6. marta 1914. godine kačaci opljačkali neke muslimane, koji su išli iz Podgorice uz Cijevnu u pravcu Gusinja. Tom prilikom su im oduzeli „novac bajagi za đumruk”, zaprijetili im da više tuda ne prolaze, a nakon toga zauzeli su busije da opljačkaju i ostale Gusinjane koji se nalaze u Podgorici a koji su se tim putem vraćali kućama. Kako se ne bi našli na njihovoj meti, Oblasna uprava u Podgorici savetovala je Gusinjane da se drugim putem vrate kućama.⁵⁶

Dan nakon ovog događaja, neki Riza Isufov i Šaćir Sulejmanov Spužanin, obojica iz Skadra, sa dva revolvera metka teško su ranili vodnika Cufa Osmanova Lilarovića iz

53 DACG, MID 1914, f-215, 291, depeša (nepoznat pošiljalac) - komandiru R. Ljumoviću, 10. (23) februar.

54 DACG, MUD 1914, UO, f-143, 754, brigadir R. Vešović, komandant pečko-đakovičkog vojnog okruga - L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 14. (27) februar. Sastanak sa prvacima „iz kapetanije istočke” održan je u „Đurakovcima” 11. (24) februara 1914. godine. Istog dana održan je i sastanak sa najuglednijim ljudima iz pečke kapetanije u varoši Peć, a sutradan i sa onima „iz kapetanije Đakovačke u Rzniću”. (Isto.)

55 DACG, MUD 1914, UO, f-143, 838, barjaktar Alia, Asan Đekić Redžep, Balidenić - Barde Upran Vukić iz Martinovića - kralju Nikoli, 18. februar/3. mart.

56 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 857, komandir Z. Vuksanović, v. d. oblasnog upravitelja u Podgorici - L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 22. februar/7. mart.

Oblasna uprava iz Peći, koja je ovom događaju takođe izvijestila ministra unutrašnjih djela Labuda Gojnića, iskazala je opravdanu bojazan da će se slični slučajevi tek dešavati u ovom krajevima kad šume ozelene, jer Arnauti nemaju namjeru da ostave svoj stari zanat (hajdukovanje). Zbog toga je Oblasna uprava u Peći tražila od ministra Gojnića da donese odluku, da odmetnute kačake koji se ne predaju na poziv vlasti u roku od petnaest dana, svako može slobodno ubiti i da zato bude još novčano nagrađen, baš kao i oni koji su doprinijeli da vlasti nekog uhvate ili ubiju. Država bi te troškove nadoknadila od imanja ubijenih kačaka. Tako se imalo postupiti i sa onima koji kriju kačake. „Sve dotle dok se ne bude ozakonilo, da se kačaci i njihovi jataci na ovaj način tamane oni nam neće dati uvesti dobar red u ovim krajevima nego će nas na ovaj način vječito uznemiravati.“⁶¹

Ni najmanje ne sumnjamo da bi sprovođenjem ovakvih mjera splasnula u određenoj mjeri aktivnost odmetnika i njihovih jataka, ali ne djelimo mišljenje da bi se time iskorijenili izgredi na granici. Sami po sebi kačaci nijesu predstavljali neki naročit problem, da njihovu aktivnost nijesu podupirale albanske vlasti, razgranata austrougarska agentura, (dijelom i italijanska) i katolički kler. Bilo je ovo jedno od onih pitanja koje je represija mogla samo dodatno da iskomplikuje, a nikako da riješi. Ali, na Cetinju su o ovome morali razmišljati prije nego su ušli u rat sa Osmanskom imperijom 1912. godine. Kako se to nije desilo, s tim problemom su se morali naknadno suočiti. U svakom slučaju nije im polazilo za rukom smire pobunjene Albance i zavedu mir i sigurnost u novooslobođenim krajevima. Jedino što su mogli bilo je da gotovo svakodnevno šalju naredbe tipa: „Budite za svu žandarmerijsku službu u sporazumu sa komandantom Đakovičke divizije [...] te njegove naredbe treba bezuspješno izvršavati. Ovo u toliko prije što kad god ustreba žandarmerija mora se pojačati vojskom“.⁶² Istina, i da svakodnevno dobijaju telegrame, poput onog koji je 27. marta 1914. godine uputio komandant kraljevskog žandarmerijskog kora, komandir Sava Lazarević, ministru unutrašnjih djela Labudu Gojniću, u kome mu saopštava da su u kapetaniji Istok, u opštini zlokućanskoj, kačaci predali ognju kuću jednog Srbina u kojoj je izgorelo oko 160 tovara žita, 10 svinja, nekoliko koza i ovaca, te da su u noći između 12. i 13. marta 1914. godine u 4 sata iz jutra kačaci napali žandarmeriju itd.⁶³ Prethodno su u istoj kapetaniji 19. marta 1914. godine kačaci ranili nekog Zeki Redžepova iz Đurakovca, a narednog dana u Zlokućanima ubili dva opštinska pandura i ranili teško jednog kmeta iz Đakovice i Peći.⁶⁴

61 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1131/3, sekretar Vujisić, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 4. (17) mart.

62 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1131/4, L. Gojnić, ministar unutrašnjih djela – komandiru S. Lazareviću, komandantu kraljevskog žandarmerijskog kora u Peći, 14. (27) mart.

63 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1131/5, komandir S. Lazarević, komandant kraljevskog žandarmerijskog kora u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 14. (27) mart.

64 DACG, MUD 1914, UO, f-145, 1278/3, sekretar Vujisić, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 6. (19) mart; Komandant kraljevskog žandarmerijskog kora u Peći, komandir S. Lazarević izvjestio je Ministarstvo unutrašnjih djela da „u Peći a u kapetaniji Istoku [...] poginula su dva pandura i predsjednik opštine a jedan ranjen između“ 3. (16) i 4. (17) marta 1914. godine. (DACG, MUD 1914, UO, f-145, bez broja, komandir S. Lazarević, komandant kraljevskog žandarmerijskog kora – Ministarstvu unutrašnjih djela, 7. (20) mart.)

U gusinjskom kraju bilo je nešto mimije, ali i tu je bilo pitanje dana kada će početi nemiri jer su Gusinjani stalno bježali za Skadar. Sekretar oblasne uprave u Andrijevići, Gavro Protić, izvjestio je ministra unutrašnjih djela, Labuda Gojnića, da su samo 21. marta 1914. godine za Skadar četvorica pošli.⁶⁵ Najvjerovatnije su stopama ove četvorice krenuli i neki Redžo i sinovi mu Melja, Medo i Usko Pjetrovići iz opštine vusanjske, iako u telegramu upućenom ministru unutrašnjih djela, Labudu Gojniću, piše da su nekuda pobjegli u noći između 21. i 22. marta 1914. godine. U svakom slučaju, gdje god da su pošli, četvrti sin Redža Pjetrovića, Mazo, bio je „razrješen kmetске dužnosti i stavljen u zatvor uzrokom što nije na vrijeme izvjestio mjesne vlasti o bjegstvu njegovog oca i braće”.⁶⁶

Ako pomenuti kmet, Mazo Pjetrović, nije na vrijeme izvjestio nadležne o bjegstvu njegovog oca i braće, zastupnik Oblasne uprave u Peći nije zaboravio da izvjesti Ministarstvo unutrašnjih djela da su kačaci noću između 23. i 24. marta 1914. godine u selu Naglavku (opština lješanska) „zapalili četiri kaša kukuruza i osam stogova tale manastirske svojine i još manje oštete po selu počinjeli”. Kako su se u posljednje vrijeme često pojavljivali kačaci u istočkoj kapetaniji za očekivati je bilo nove štete, ali i sukobe na granici.⁶⁷

Zabrinjavajuće vijesti stizale su i iz Oblasne uprave u Baru, odakle su se ministru unutrašnjih djela Labudu Gojniću žalili 28. marta 1914. godine da su u novoosvojenoj Krajini došla dvojica muslimana koji su izvršili popis stanovništva i postavili nove kmetove i pograničnu žandarmeriju, koju su činili neki tamošnji zlikovci, zbog čega je postojala bojazan od zađevica.⁶⁸ Po svemu sudeći, ta dvojica muslimana bila su neki Daut Efendija, mjesni mudir i Ramadan Čaku, njegov pomoćnik. Prema informacijama koje su dostavljene crnogorskom Ministarstvu vojnom njih dvojica su poslani iz Skadra da predstavljaju albanske vlasti u tim krajevima. Odmah po dolasku otpočeli su sa agitacijom protiv crnogorskih vlasti i prikupljali potpise stanovništva o tome „da ne žele pripasti Crnoj Gori”. Nad pojedincima koji su im se suprotstavljali vršili su represalije. „Jednom takvom Krajinjaninu zapalili su pojamu i dva stoga sijena). Organizovali su komitet koji će ih u poslu podpomagati. Članovi tog komiteta su: Bajram Usa – Dodaj, Cavko Semi, Don Mulja, Muho Šeći i tamošnji predsjednik Opštine Memet Vuku i Mola Ibriz. Agitaciju su počeli prenositi i na staroj teritoriji, ali bez uspjeha. Prema bjegstvu nekih vojnih obveznika i bivšeg narodnog poslanika Taira Dobrecovića može se zaključiti, da se agitacija širi i u Ulcinjskim krajevima.”⁶⁹

65 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1068, G. Protić, sekretar Oblasne uprave u Andrijevići – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 8. (21) mart.

66 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1100, J. Zečević, pisar Oblasne uprave u Andrijevići – Ministarstvu unutrašnjih djela, 11. (24) mart. Iz Ministarstva unutrašnjih djela su tražili „da se tačno utvrdi kada su i u koje doba dana, ili noću, pomenute osobe [...] pošle, kuda; zbog čega i sa čijim znanjem?”. Takođe ih je interesovalo, „da li je o tome znao kmet Mazo, ako je kad je doznao, a kad izvjestio?”. (Isto, Ministarstvo unutrašnjih djela – Oblasnoj upravi Andrijevića, 12. (25) mart.); U pravcu Albanije je pobjegao i „neki Arslan R. Mrkulić iz opštine vusanjske – zaseoka Brade”. (DACG, MUD 1914, UO, f-145, 1255, J. Zečević, pisar Oblasne uprave u Andrijevići – Ministarstvu unutrašnjih djela, 21. mart/3. april.)

67 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1120, sekretar M. Vuković, zastupnik Oblasne uprave u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 12. (25) mart.

68 DACG, MUD 1914, UO, f-144, 1150, sekretar N. Marđonović, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 15. (28) mart.

69 DACG, MID 1914, f-216, 558, brigadir J. Bećir, pomoćnik ministra vojnog – Ministarstvu inostranih djela, 19. mart/1. april. „Daut Efendija o kojem je riječ u izvještaju po dokazima ranije je bio na službi keđive u Egiptu – odakle je proćeran i avatourist je.” (Isto.)

U Đakovičkom kraju posebnu agitaciju nije trebalo voditi jer su tamošnji odmetnici često napadali crnogorske organe bezbjednosti i mirno stanovništvo. U selu Osek i Rin, 3. aprila 1914. godine oko ponoći, osmorica naoružanih kačaka napali su na selo, ali se kmet sela Čijšan Đerđ sa svojim pandurima i sinom upustio sa njima u borbu. Tom prilikom je pomenuti kmet sa sinom bio ranjen, ali su isti ubili jednog kačaka i oduzeli mu pušku. Kasnije se doznanalo da je stradali kačak rodom iz Istoka, muhamedanac. Da se ovakve stvari ne bi ponavljale, iz Oblasne uprave u Peći su, po ko zna koji put izvijestili Ministarstvo unutrašnjih djela, da je „naređeno strogo traganje” i da su „sve mjere preduzete da se ti kačaci pohvataju”.⁷⁰

Komandant kraljevskog žandarmerijskog kora u Peći, komandir Sava Lazarević, smatrao je da bez stroge uprave nije moguće uspostaviti normalan život. Po njemu su glavni krivci za takvo stanje bili muhamedanski i katolički element, za koje kaže da su bili „raspušteni” do te mjere da čine previše izgreda, bune komite, vrše ubistva „i stoje odveć gordi i nepokorni drže vezu s Albanijom, a ako i dalje ovako ostane dizaće buntove i pobune u više mase i sprečavati mirnom stanovništvu poljske radove i ubijati u višem broju”. Zato je po Lazareviću neophodno bilo zavesti strogu disciplinu i bezuslovnu pokornost, a po mogućstvu i da se odredi prijeki sud koji bi na lice mjesta presuđivao stvari gdje bi se desila ubistva i slični izgredi. U suprotnom, nedužni narod neće prestatati da gine od albanskih zlikovaca.⁷¹ Ovakve i slične preporuke nijesu bile nikakva novina. Na Cetinju su se njih siti načitali od ulaska crnogorske vojske u novooslobođene krajeve, ali očito da nijesu imali čaroban štapić za ove probleme. Baš kao ni hrabrosti da sebi priznaju da su Balkanski ratovi bili krupna greška.

Sa početkom proljeća sve češće su stizale vijesti o stanju pravne nesigurnosti iz novooslobođenih krajeva nastanjenim Albancima. Komandant žandarmerije u Peći Sava Lazarević izvijestio je 12. aprila 1914. godine Ministarstvo unutrašnjih djela da su u noći između 10. i 11. aprila 1914. godine kačaci napali na kuću nekog Josifa Mitovića u opštini lješanskoj, u selo Petrič, i tom prilikom mu opljačkali dućan u vrijednosti od 1000 perpera, gotovog novca uzeli 300 groša, kuću mu zapalili, a njega ranili nožem u desnu nogu i desnu ruku.⁷² Dan nakon što je komandir Lazarević izvjestio o ovom događaju, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći javio je nadležnima na Cetinju da su u opštini radovačkoj, u jutarnjim satima, kačaci ubili Mehmeda Selimova iz Dubova.⁷³

Za razliku od komandanta žandarmerije u Peći, komandira Save Lazarevića, za neredu u Metohiji, komandant pečko – đakovičkog vojnog okruga, brigadir Radomir Vešović, optužio je katoličko sveštenstvo. U telegramu koji je 29. aprila 1914. godine iz Đakovice uputio

70 DACG, MUD 1914, UO, f-145, 1277, sekretar M. Vuković, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. mart/5. april.

71 DACG, MUD 1914, UO, f-145, 1378/2, komandir S. Lazarević, komandant kraljevskog žandarmerijskog kora u Peći – L. Gojniću, ministru unutrašnjih djela, 29. mart/11. april.

72 DACG, MUD 1914, UO, f-145, 1357, komandir S. Lazarević, komandant kraljevskog žandarmerijskog kora u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 30. mart/12. april.

73 DACG, MUD 1914, UO, f-145, 1433, sekretar M. Vuković, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 2. (15) april.